

Іванов С.Ю.

м. Харків

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗСЕЛЕННЯ ТА ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВЩИНИ (1959 – 2001 рр.)

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. для України, втому числі і для Харківщини стали важливим історичним етапом, упродовж якого формувалися визначальні риси її сучасного демографічного розвитку. Протягом цього часу, з одного боку, спостерігалась швидка зміна чисельності населення та трансформація його національної структури, а з іншого – від'ємне сальдо міграційних потоків з сільської місцевості до міст та поглиблення однорідної етнічної структури регіону. Дослідження етнодемографічних процесів на Харківщині протягом 1959 – 2001 рр. обумовлене наступними факторами: відсутністю у сучасній українській історіографії ґрунтовних праць з соціальної історії радянського періоду, присвячених названій проблематиці; потребою з'ясувати причини та зміст процесу обміну населенням між сільською місцевістю та містами Харківщини; визначити кількісні та якісні зміни етнодемографічних процесів.

Протягом 1959 – 2001 рр. загальна чисельність населення Харківщини змінювалась як за рахунок коливань природного приросту населення, так і за рахунок сальдо міграційного обміну з іншими регіонами та країнами. За цей період демографічно ситуація на Харківщині набула характеру гострої демографічної кризи. Вона стала наслідком важкого стану основних сфер життя суспільства, нагромадження і загострення суперечностей насамперед соціально-економічного характеру. Безумовно це вплинуло і на етнодемографічні процеси на Харківщині.

В динаміці чисельності населення Харківської області за досліджувані роки можна виділити два умовних періоди: 1959 – 1989 рр. та 1989 – 2001 рр. Такий поділ пояснюється корінними змінами в демографічній ситуації на Харківщині та визначається часом проведення останнього Всесоюзного

перепису населення в 1989 році та першим Всеукраїнським переписом населення 2001 року.

Слід відзначити, що трансформація адміністративно-територіального устрою Харківської області в основному була завершена в 1960-х рр. Протягом наступних років вона зазнала лише незначних змін, пов'язаних з трансформацією районів в межах області. З січня 1957 р. Харківська область, в результаті скорочення Ольховатського району, нараховувала 32 райони. В січні 1962 р., зокрема за рахунок скорочення Липецького, Старовірівського та Свинського районів, їх кількість було зменшено до 28. В 1965 р. було запроваджено нову реформу адміністративно-територіального устрою. Райони Харківської області були укрупнені, а їх кількість скоротилася з 28 до 13. Проте згодом стало зрозуміло, що укрупнення районів не виправдовують себе, тому в 1966 р. їх кількість збільшили до 25 районів [1, с. 9].

Якісно нового характеру адміністративно-територіальний устрій Харківщини набув зі здобуттям незалежності України. В результаті адміністративно-територіальних трансформацій початку 90-х років кількість районів Харківщини була збільшена до 27. У складі області були створенні Печенізький і Коломацький райони [1, с. 9]. На 1 січня 2001 р. в Харківській області нараховувалось 27 районів, 17 міст, у тому числі 7 міст обласного підпорядкування, 61 селище міського типу та 1684 сільських населених пунктів. Найбільшим залишався Харківський район, який у своєму складі мав 2 міста, 14 селищ міського типу та 90 сільських населених пунктів [10, с. 277].

Прослідкуємо динаміку чисельності населення Харківщини за досліджуваний період. Протягом 1959 – 1989 рр. чисельність наявного населення Харківщини збільшилась, що сприяло розвитку виробничих сил, створенню необхідних джерел трудових ресурсів та умов для урбанізації. За цей період загальна чисельність наявного населення Харківської області зросла з 2 млн. 520,1 тис. осіб у 1959 р. до 3 млн. 174,7 тис. осіб у 1989 р. Загальний приріст чисельності населення за цей період склав 654,6 тис. осіб (25,98%) [2, с. 67-73].

Чисельність наявного міського населення Харківщини протягом 1959 – 1989 рр. мала тенденцію до поступового та постійного зростання. За цей період загальна чисельність наявного міського населення області зросла з 1 млн. 573,7 тис. осіб у 1959 р. до 2 млн. 489,5 тис. осіб у 1989 р. [4, с. 3.]. Чисельність наявного сільського населення Харківської області в цей же період навпаки зменшувалося. Головною причиною цього була масова міграція сільського населення до міст Харківщини та інших регіонів країни. Протягом 1959 – 1989 рр. загальна чисельність наявного сільського населення області зменшилася з 946,4 тис. осіб у 1959 р. до 685,2 тис. осіб у 1989 р. Загальне скорочення чисельності сільського населення за цей період склало 261,2 тис. осіб (27,6%) [9, с. 39,69].

Протягом 1989 – 2001 рр. демографічна ситуація на Харківщині набула характеру гострої демографічної кризи. Така ситуація була характерною для всієї території України. Внаслідок важкого стану основних сфер життя суспільства відбувалися негативні зміни в кількості населення, депопуляція і деградація його якості [9, с. 39,69]. За 1989 – 2001 рр. загальна чисельність наявного населення Харківщини скоротилась з 3 млн. 174,7 тис. осіб у 1989 р. до 2 млн. 895,8 тис. осіб у 2001 р., тобто на 278,9 тис. осіб (8,78%) [9, с. 29,59]. Чисельність наявного міського населення Харківщини протягом 1989 – 2001 рр., на відміну від попереднього періоду, зменшилась з 2 млн. 489,5 тис. осіб у 1989 р. до 2 млн. 266,4 тис. осіб у 2001 р. Чисельність наявного сільського населення Харківської області за цей період також зменшилась. В 1989 р. вона становила 685,2 тис. осіб, а в 2001 р. – 629,4 тис. осіб. [9, с. 39].

Загалом протягом 1959 – 2001 рр. загальна чисельність наявного населення Харківщини збільшилась на 375,7 тис. осіб (14,91%). Чисельність міського населення зросла на 692,7 тис. осіб (44,02%), а сільського – скоротилась на 317 тис. осіб (33,5%) [9, с. 39].

Слід відзначити, що середина ХХ – початок ХХІ ст. стали для Харківщини важливим етапом, упродовж якого етнодемографічні процеси відігравали важливу роль у формуванні суспільних відносин, впливали на

національну державну політику. Протягом досліджуваного періоду Харківська область залишалась полі етнічним та етноконтактним регіоном, в якому нараховувалось кілька етнічних середовищ, зокрема, українське та російське. Окрім них в регіоні мешкало кілька етнічних груп, які у радянський час не сформували власних етнічних середовищ, але активно впливали на суспільне життя регіону.

Динаміка етнічного складу та етнічної різноманітності населення Харківської області протягом 1959 – 2001 рр. зазнала значних змін. В 1959 р. в Харківській області загальна чисельність українців становила 1 млн. 734,1 тис. осіб [3, с. 174], в 1979 р. – 1 млн. 953 тис. осіб [5, с. 35], в 1989 р. – 1 млн. 993 тис. осіб [6, с. 3], в 2001 р. – 2 млн. 048,7 тис. осіб [6, с. 5]. Проте темпи приросту чисельності українців в цей період були значно меншими за темпи приросту всього населення Харківщини (25,97%) та приросту етнічних меншин (50,34%).

Протягом 1989 – 2001 рр. загальна чисельність українців в регіоні збільшилась на 55,7 тис. осіб (2,79%). Загальна чисельність населення Харківщини за цей період навпаки скоротилася на 278,9 тис. осіб (8,78%), а чисельність етнічних меншин – на 334,6 тис. осіб (28,31%). Загалом на 1959 – 2001 рр. чисельність українців на Харківщині збільшилась на 314,6 тис. осіб (18,14%) [6, с. 5].

Загальна чисельність етнічних меншин на Харківщині протягом досліджуваного періоду характеризувалась стрімким зменшенням одних та зростанням інших етнічних груп. Розрахунки загальної чисельності етнічних меншин протягом 1959 – 2001 рр. показали, що їх загальна чисельність в 1959 р. становила 786,0 тис. осіб, в 1979 р. – 1 млн. 068,8 тис. осіб, в 1989 р. – 1 млн. 181,7 тис. осіб, а в 2001 р. – 847,1 тис. осіб [8, с. 184].

Отже, протягом 1959 – 1989 рр. в Харківській області спостерігалось швидке зростання чисельності міського населення за рахунок перебігу міграційних процесів та зростання етнічної строкатості населення. Натомість протягом 1989 – 2001 рр. спостерігалось від'ємне сальдо міграційних потоків з

сільської місцевості до міст Харківщини та поглиблення однорідності етнічної структури регіону.

Література:

1. Белебежа І.О. Адміністративно-територіальна реформа в регіонах України [Текст] / І.О. Белебежа, В.В. Бакум. – Х.: ХНТУСГ, 2007. – С. 9.
2. Динамічні ряди статистики населення Головного управління статистики Харк. обл. Х. – 1959 – 1989 рр. – с. 67-73.
3. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР / Госстатиздат ЦСУ СССР. – М.: Статистика, 1963. – 197 с.
4. Население Харьковской области. По данным Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Х.: Статистическое управление Харьковской области, 1980. – 160 с.
5. Население Харьковской области – по данным Всесоюзной переписи населения 1979: [стат. сб.] / ЦСУ УССР, Харьк. стат. управление Харьк. обл. – Х.: Статистика, 1980. – 68 с.
6. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.: [стат. сб.] – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.
7. Національний склад населення Харківської області за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – Х.: Харківське обласне управління статистики, 2003. – 170 с.
8. Рачков Є.С. Динаміка рівня етнічної різноманітності населення Харківської області у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. [Текст] / Є.С. Рачков // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. – Вип. 44. – С. 184 – 196.
9. Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Ч. 1: [стат. зб.]. – К.: Статистика, 2006. – 354 с.

10. Харківська область в 2000 році: [стат. щорічник]. – Х.: Статистика, 2003. – 390 с.